

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ВИБАЧЕННЯ, ЖАЛЮ ТА СПІВЧУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

DIFFERENTIATION OF THE SPEECH ACTS OF APOLOGY, SORROW AND SYMPATHY (ON THE ENGLISH LANGUAGE MATERIAL)

Репушевська І.І.,

orcid.org/0000-0002-2794-4445

викладач кафедри філології

Одеського національного морського університету

Представлене дослідження є спробою диференціювати мовленнєві акти вибачення, жалю та співчуття, які обрано об'єктом вивчення. Предметом дослідження послуговували прагматичні умови успіху їх реалізації під час комунікації. Емпіричний матеріал склав 150 мовленнєвих епізодів із формулами з семантикою вибачення, відібраних методом суцільної вибірки із сучасних англомовних творів. Серед методів дослідження використано описовий метод (спостереження) та метод порівняння, що в сукупності дозволили встановити умови успішної реалізації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття. В результаті проведеного дослідження вдалося диференціювати мовленнєві акти вибачення, жалю та співчуття та встановити прагматичні умови успіху їх реалізації, незважаючи на однаковість лінгвальних форм їх вираження. Вибачення представляє собою особливий тип конвенційної комунікативної дії, що здійснюється за допомогою спеціального мовленнєвого акту задля досягнення певної соціальної мети і регулюється прийнятими нормами суспільної поведінки. Жаль – це почуття, яке відчуває мовець через різні обставини й експлікує за допомогою відповідного репрезентативного акту. При цьому почуття жалю не пов'язане безпосередньо з мовленнєвим актом вибачення, хоча за певних умов і може стати мотивом для його здійснення. Висловлюючи співчуття, мовець знає, що шкода завдана адресатові третьою стороною, у зв'язку з чим у нього немає підстав нести відповідальність за несприятливу подію. Отже, саме аналіз прагматичних умов реалізації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття, що, як правило, мають однакове лінгвальне оформлення ((I'm) sorry), дозволяє диференціювати досліджувані мовленнєві акти та визначати, який саме мовленнєвий акт здійснюється у певному контексті.

Ключові слова: вибачення, жаль, мовленнєвий акт, прагматика, співчуття, умова успіху.

The given article is an attempt to differentiate the speech acts of apology, sorrow and sympathy, which have been chosen as the object of study. Felicitous conditions of their implementation within communication have served the subject of our research. The experimental data have included 150 speech episodes with formulas with "apology" semantics, selected by the continuous sampling method from modern English-language literature. As for the research methods, the method of description (observation) and the method of comparison have been applied. Together they have made it possible to establish the felicitous conditions for implementation of speech acts of apology, sorrow and sympathy. As a result of the conducted research, we have differentiated the speech acts of apology, sorrow and sympathy and have established the pragmatic felicitous conditions for their implementation despite the same linguistic forms used to express them. Apology is a special type of conventional communicative act, which is realised with the help of a special speech act to achieve a certain social goal and is regulated by accepted norms of social behavior. Sorrow is a feeling that the speaker experiences because of certain circumstances and is realized by means of the appropriate representative act. It should be noted that the feeling of sorrow is not directly related to the speech act of apology, although under certain conditions it can become a motive for its implementation. Expressing sympathy, the speaker knows that the harm to the addressee has been caused by a third party, that's why he has no reason to bear responsibility for the adverse event. Therefore, it is the analysis of the pragmatic felicitous conditions of the implementation of speech acts of apology, sorrow and sympathy, which, as a rule, have the same linguistic form ((I'm) sorry), that allows to differentiate the studied speech acts and to determine which speech act is performed in a certain context.

Key words: apology, sorrow, speech act, pragmatics, sympathy, felicitous condition.

Постановка проблеми. В умовах міжкультурного спілкування мовленнєвий акт вибачення є важливим для підтримки гармонійного перебігу комунікації. Частіш за все, він реалізується шаблоною формулу (*I am*) *sorry*, що може призвести до непорозуміння та виникнення певних перекладацьких складнощів. Аналіз лінгвістичної літератури показує, що саме цей вислів може вживатися не лише тільки для вираження вибачення, а також для реалізації жалю та співчуття. Однак, спроб розмежувати вибачення, жалю та

співчуття, що реалізуються конвенційною формулою (*I am*) *sorry*, в українському мовознавстві не зафіксовано, що зумовлює *актуальність* представленої дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз лінгвістичної літератури показує, що переважно вивчається мовленнєвий акт вибачення. Як правило, досліджуються умови успіху його реалізації [6], когнітивно-прагматичні характеристики [4; 5], описуються прямі та непрямі форми вираження вибачення [9]. Його також розглядають як

етикетний мовленнєвий акт в різних видах дискурсу [1; 2; 7; 8]. В праці Н. О. Бігунової вибачення зафіксовано як один із мовленнєвих актів, що може входити до складу мовленнєвих епізодів похвали чи схвалення [3].

Зарубіжні дослідники не розмежовують вибачення, жаль та співчуття. Навпаки, мовознавці розглядають їх як взаємопов'язані й навіть взаємозамінні поняття, часто визначаючи їх одне через інше. Дж. Сьорль стверджує, що людина, яка вибачається за скоєну дію, висловлює жаль з приводу здійснення цієї дії [12, с. 406]. Припускаємо, що таке твердження видатного лінгвіста спричинено найбільшою частотністю використання формули (*I am*) *sorry* для вираження мовного акта вибачення в англійській мові.

Перша спроба розмежування мовленнєвих актів вибачення та жалю належить Дж. Едмонсону [11]. Вчений визначає, що основною метою вибачення є відновлення гідності постраждалого та досягнення соціальної гармонії між ним та його «кривдником». З цього витікає, що мовленнєвий акт жалю не містить семантики «вибачення» і представляється фатичним мовленнєвим актом, який описує психологічний стан мовця та експлікує його прикрість з приводу неможливості зробити що-небудь з приводу негативної події, що відбулася, для його співрозмовника [11; с. 275].

В своїй праці *On Saying You're Sorry* Дж. Едмонсон наводить кілька прикладів, які ілюструють вживання (*I am*) *sorry* для вираження жалю з причини того, що один співрозмовник не може виконати прохання іншого, при цьому одночасно експлікує вибачення за свій намір здійснити певний комунікативний акт. Наприклад, на прохання дати в борг *Can you lend me ten pounds?* можливі наступні відповіді:

- *I hate to let you down John, but ...*
- *Well I would normally John ...*
- *I don't like to sound mean John ...*
- *Sorry, John* [11, с. 283].

Останній вислів *Sorry, John*, може здатися вибаченням, на перший погляд. Однак, на думку Дж. Едмонсона, це – мовленнєвий акт жалю з приводу того, що мовець змушений відмовити в проханні партнеру з комунікації. Відмова явно обтяжує його, і може бути перекладена як: «На жаль, не можу, Джон».

Стаття Ф. Кулмас *Poison to Your Soul* також є спробою розмежувати мовленнєві акти вибачення та жалю, але при цьому лінгвіст ніяк не відокремлює мовленнєвий акт співчуття. Ф. Кулмас зазначає, що дуже часто мовленнєвий акт жалю проявляється в інституціоналізованих контекстах

у разі неминучості події, що є об'єктом жалю, або коли подія не контролюється мовцем. Наприклад, у випадку, коли представник певної організації змушений вибачитися за затримку, яку він не мав змоги попередити, то він, разом з вираженням свого особистого жалю з приводу цієї неприємної для його співрозмовника події, також ідентифікує себе зі своєю організацією та говорить від її особи. Ф. Кулмас вважає, що в подібних випадках саме жаль з приводу події, яку неможливо змінити, а не відповідальність за непередбачений перебіг подій, є причиною реалізації цього мовленнєвого акту. Інакше кажучи, жаль, на відміну від вибачення, не вимагає і не передбачає прощення, яке є головною умовою успіху реалізації власне вибачення. Таким чином, лінгвіст доходить висновку, що лінгвальна формула (*I am*) *sorry* може виражати жаль щодо причини, яка її викликала [10, с. 76].

В статті Ф. Кулмас є приклад мовленнєвого акту співчуття. Наприклад, хтось може сказати *I'm sorry you lost your job / had an accident / or are feeling bad* (Я тобі співчуваю, що ти втратив роботу / потрапив в аварію / погано почуваєшся – переклад І. Р.), тобто виразити свою прикрість щодо нещастя, яке спіткало одного із співрозмовників. Мовець в жодному разі не виражає вибачення, оскільки це б суперечило ситуації [10, с. 72].

Отже, вживання англійських формул із семантикою вибачення, частіше за все формулою (*I am*) *sorry*, не завжди співвідноситься із екстралінгвальними умовами, і тому потребує розмежування певних мовленнєвих актів – вибачення, жалю, співчуття та споболівання.

Формулювання цілей статті. *Мета* представлено дослідження полягає у диференціації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття.

Для досягнення поставленої мети було розв'язано ряд *завдань*:

- описано загальні умови успіху реалізації досліджуваних мовленнєвих актів;
- проаналізовано умови успіху реалізації мовленнєвого акту вибачення;
- встановлено прагматичні умови реалізації мовленнєвого акту жалю;
- визначено умови успіху реалізації мовленнєвого акту співчуття;
- проведено порівняльний аналіз прагматичних умов реалізації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття та встановлено відмінності їх здійснення.

Об'єктом представлено дослідження обрано мовленнєві акти вибачення, жалю та спів-

чуття, *предметом* – прагматичні умови їх реалізації під час комунікації.

Матеріалом дослідження обрано 150 мовленнєвих епізодів із формулами з семантикою вибачення, відібраних методом суцільної вибірки із сучасних англомовних творів.

Для здійснення дослідження було використано описовий метод (спостереження) та метод порівняння, що в сукупності дозволили встановити умови успішної реалізації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося раніше, вибачення слід відмежовувати від інших мовленнєвих актів (жалю та співчуття), що реалізуються за допомогою тих самих лінгвальних засобів. Для цього необхідно проаналізувати умови успіху реалізації досліджуваних мовленнєвих актів, які є відмінними від тих, які сприяють успіху вираження вибачення.

Перш за все, опишемо параметри, що дозволяють встановити успіх / неуспіх реалізації досліджуваних мовленнєвих актів. Вони включають наступні параметри:

- умова пропозиціонального змісту;
- попередня умова;
- умова щирості;
- істотна умова.

Аналіз мовленнєвого акту вибачення за наведеними вище параметрами показує, що прагматичними умовами успіху його реалізації є наступні:

1) відповідно до умови пропозиціонального змісту: мовець визнає нанесення певної шкоди, реальної або потенційної, а також повністю усвідомлює тяжкість своєї провини;

2) попередня умова передбачає три складові, а саме: 1) подія, що сталася, вважається недоречною, неправильною чи помилковою; 2) мовець спричиняє адресату шкоду, яка може бути як моральною, так і матеріальною; 3) мовець впевнений, що адресат очікує від нього здійснення акту вибачення, інакше в найближчому майбутньому ймовірно є поява неприємних для нього наслідків;

3) відповідно до умови щирості: спричинена мовцем шкода «провокує» виникнення в нього певного психологічного дискомфорту; він відчуває каяття за те, що відбулося, та бажання змінити оцінку його дій, що склалася у адресата вибачення;

4) відповідно до істотної умови: вибачення є засобом відновлення порушеної кооперації та досягнення комунікативної гармонії, що склалася до негативної події [цит. за 6, с. 88].

Таким чином, сутність мовленнєвого акту вибачення зводиться до того, що за допомогою певних слів, вимовлених за певних обставин, мовець одночасно приймає на себе відповідальність за шкоду, завдану адресатові, виражає жаль з цього приводу й, пропонуючи адресатові прийняти вибачення як компенсацію завданої шкоди, просить його зберегти існуючий баланс у відносинах. Проілюструємо прикладом: на вечерці Бріджет підходить до Марка привітатися. Марк звертає на неї увагу, вітається та вибачається за те, що не зробив цього сам, адже не помітив її раніше. Його вибачення приймається, про що свідчить наступна репліка Бріджет – дівчина робить комплімент з приводу вечірки та дякує Марка за запрошення, а отже – зберігається гармонійна комунікація:

– *Hi.*

– *Oh, hi, I'm sorry. I didn't see you.*

– *It's a great party. Thanks for inviting me* [13, с. 46].

Аналіз словникових дефініцій власне жалю свідчить про те, що жаль визначається як почуття смутку / прикrostі / розчарування / суму, викликане втратою, свідомістю неможливості змінити або здійснити щось: *to regret; to feel sorry, repentant, or upset about; to bemoan or grieve the death or loss of; a sense of repentance, guilt, or sorrow; a sense of loss or grief* [15, с. 1127]; *to regret; to feel sorry about something you have done or about something that you have not been able to do; a feeling of sadness or disappointment that you have because of something that has happened or something that you have done or not done* [16, с. 2005].

Із словникових дефініцій випливає, що почуття жалю у мовця може бути викликане як його власними діями (наприклад, шкода, заподіяна комусь), так і іншими обставинами (наприклад, жаль про пропущену зустріч з друзями або про втрачену книгу). У ситуації, коли почуття жалю у мовця викликано його діями в бік адресата, воно може стати мотивом (але не обов'язково) для вибачення. Якщо ж це почуття обумовлено іншими обставинами, то підстав для вибачень у мовця немає. В цьому випадку мовець експлікує свій внутрішній стан шляхом вираження жалю. За своїми прагматичними характеристиками мовленнєвий акт жалю істотно відрізняється від вибачення. Проілюструємо цю різницю наступними прикладами:

1) Бріджет спізнюється на вечірку з приводу святкування Нового року разом зі своїми друзями. Вона вибачається за спізнення, пояснюючи причини цьому – вона заблукала:

– Bridget! We'd almost given you up for lost! Happy New Year! Just about to start without you.

– *Sorry. I got lost* [14, с. 67].

2) Дівчина не готова розпочати нові стосунки зі своїм новим знайомим. Із контексту зрозуміло, що обидва комуніканти засмучені. Дівчина прямо виражає свій внутрішній стан – почуття жалю:

– I'm not ready to launch into a relationship with anybody new.

– *Yeah.*

– *I'm so sorry* [14, с. 47].

В обох випадках вживається одна й та сама лінгвальна формула (*I am*) *sorry*, але екстралінгвальні обставини у повній мірі розкривають правдиві інтенції мовця. Таким чином, успіх реалізації мовленнєвого акту жалю включає наступне:

1) відповідно до умови пропозиціонального змісту: мовець вважає, що йому необхідно підтримати іншого комуніканта та висловити свій смуток, який він відчуває з приводу того, що сталося, або своє засмучення з приводу неможливості зробити що-небудь;

2) відповідно до попередньої умови: відбулася подія, яка викликана діями мовця або іншими обставинами, пов'язаними з його вчинками щодо інших людей. На думку мовця, подія, що сталася, є не дуже приємною для адресата;

3) відповідно до умови щирості: мовець відчуває певний психологічний дискомфорт і бажає виправити ситуацію в кращу для адресата сторону (хоча це не завжди можливо), усвідомлюючи при цьому необхідність у здійсненні мовленнєвого акту жалю, здійснення якого визначається прийнятими в суспільстві конвенціями;

4) відповідно до істотної умови: дія, з приводу якої мовець висловлює жаль, може мати до нього безпосереднє відношення, але її вчинення / недовершення не завдає суттєвої шкоди адресату.

Якщо при спілкуванні реалізуються саме ці умови, то складається комунікативний контекст ситуації вираження жалю, в рамках якої жаль може здійснюватися різними способами, у тому числі і за допомогою висловлювань, що містять лексему із семантикою вибачення *Sorry*, яка в цих обставинах експлікуватиме своє буквальне словникове значення.

В свою чергу, мовленнєвий акт жалю слід відрізнити від мовленнєвого акту співчуття. Поняття «співчуття» найчастіше у словникових дефініціях визначається як чуйне ставлення до переживань або нещастя інших. В англійській мові існує поняття «*sympathy*», яке передбачає розділення почуттів та емоцій іншої людини, особливо

смутку; співчуття: *sharing of another's emotions, esp. of sorrow or anguish; compassion* [15, с. 1366]. Співчуття – це почуття глибокого смутку печалі через велике лихо: *a feeling of great sadness because something very bad has happened* [16, с. 1556].

Очевидно, що вираження співчуття здійснюється лише за певних обставин, тому умови успішності реалізації цього мовленнєвого акту є наступними:

1) відповідно до умови пропозиціонального змісту: мовець поділяє почуття адресата і висловлює свою солідарність з ним;

2) відповідно до попередньої умови: мовець знає, що сталася несприятлива для адресата подія, до якої мовець не має відношення і не є тим, хто завдає шкоди адресату. Мовець усвідомлює, що ця несприятлива подія завдає адресатові душевного болю і страждань, тому мовець вважає за необхідне підтримати адресата у важкій для того ситуації і хоче за можливості мінімізувати його страждання;

3) відповідно до умови щирості: мовець відчуває психологічний дискомфорт з приводу негативної події і співчуває стражданням адресата, якому він прагне надати моральну підтримку;

4) відповідно до істотної умови: співчуття є соціально регламентованою дією, здійснення якої очікується за певних обставин, а саме тоді, коли мовець прагне надати моральну підтримку адресатові шляхом висловлення свого співчуття.

За наявності вище зазначених комунікативних умов мовець може висловити своє співчуття адресату щодо неприємностей, які його спіткали, але при цьому сам мовець до них не має прямого відношення. Він прагне надати підтримку адресатові, зменшити ступінь його страждань. Висловити своє співчуття мовець може різними способами, в тому числі й за допомогою формули (*I am*) *sorry*, що можна спостерігати в наведеному прикладі: Бріджет переживає через зраду хлопця. При зустрічі її знайомий висловлює своє співчуття, адже він знав Деніела та передбачав такий розвиток подій:

– *I heard about Daniel. I'm sorry.*

– *I suppose you did try to warn me* [13, с. 178].

Висновки. Проведене дослідження показує, що мовленнєві акти вибачення, жалю та співчуття можуть реалізовуватися за допомогою однакових лінгвальних формул із семантикою вибачення, але при цьому експлікувати різні наміри мовця, тому слід встановити прагматичні умови успіху здійснення досліджуваних мовленнєвих актів.

Вибачення передбачає особливий тип конвенційної комунікативної дії, що здійснюється за

допомогою спеціального мовленнєвого акту задля досягнення певної соціальної мети і регулюється прийнятими нормами суспільної поведінки.

На відміну від вибачення, жаль – це почуття, яке відчуває мовець, через різні обставини й експлікує за допомогою відповідного репрезентативного мовного акту. При цьому почуття жалю не пов'язане безпосередньо з мовленнєвим актом вибачення, хоча за певних умов і може стати мотивом для його здійснення. Лінгвальна реалізація жалю становить окремий мовленнєвий акт.

Якщо при вираженні жалю шкода, про яку йдеться, може бути прямо або опосередковано завдана самим мовцем, то при висловлюванні співчуття мова йдеться про шкоду, завдану адре-

сатові третьою стороною, у зв'язку з чим у мовця немає підстав нести відповідальність за несприятливу подію. Висловити своє співчуття мовець може різними способами, в тому числі й за допомогою формули (*I am*) *sorry*.

Таким чином, саме аналіз прагматичних умов реалізації мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття, що, як правило, мають однакове лінгвальне оформлення, дозволяє диференціювати досліджувані мовленнєві акти та визначати, який саме мовленнєвий акт здійснюється у певному контексті.

Перспективою нашого дослідження вбачаємо в дослідженні невербальних засобів, що можуть супроводжувати вибачення, жаль та співчуття, або замінювати їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамович С. Д., М. Ю. Чікарькова. Мовленнєва комунікація. Чернівці : «Зелена Буковина», 2004. 500 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.
4. Буренко Т. М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англомовному дискурсі XVI-XXI століть : автореф. дис.... канд. філол. Наук : 10.02.04. Харків, 2008. 20 с.
5. Буренко Т. М. Мовні засоби реалізації прямого вибачення в англомовному дискурсі. Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. 2019. № 2 (57). С. 37–41.
6. Ківенко І. О. Умови успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення. *Львівський філологічний часопис*. Вип. 12. 2022. С. 87–91.
7. Мудрик Л., Лукашук О. Особливості функціонування етикетних мовленнєвих актів в англійському суспільно-політичному дискурсі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки*. 2017. С. 137–142.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Чередніченко О. М. Висловлювання вибачення як прямий і непрямий мовленнєвий акт. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Вип. 55. 2015. С. 275–277.
10. Coulmas F. 'Poison to your soul' : Thanks and apologies contrastively viewed. *Conversational Routine : Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague ; New York : Mouton, 1981. P. 69–91.
11. Edmonson W. J. On saying you're sorry. *Conversational Routine : Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague ; New York : Mouton, 1981. P. 273–289.
12. Searle J. On locutionary and illocutionary acts. *Philosophical Review*. New York : Duke University Press, 1968. Vol. 77. P. 405–424.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА:

13. Fielding H. *Bridget Jones's Diary*. London : Pan Macmillan, 2001. 300 p.
14. Fielding H. *Bridget Jones : The edge of reason*. London : Pan Macmillan Ltd, 2004. 253 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА:

15. Collins Concise Dictionary. 3rd ed. UK : Harper Collins Publishers, 1995. 1583 p.
16. Oxford Advanced Learner's Dictionary. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2005. 1780 p.